

Васильев Е. Е. Мотивационные факторы становления среднего класса в Украине и их правовое регулирование

Освещены мотивы, побуждающие украинских граждан осуществлять предпринимательскую деятельность в процессе становления среднего класса.

Ключевые слова: *средний класс; мотивационные факторы; малое и среднее предпринимательство; правовое регулирование.*

Vasilev E. Motivational factors of becoming a middle class in Ukraine and legal regulation

Highlights the motives which impel the Ukrainian citizens to carry out business activities in the process of becoming middle class.

Keywords: *middle class, motivational factors, small and medium business, legal regulation.*

Дьоміна О. С.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ТИПОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Правова культура розглядається в різних аспектах: як елемент правового життя, як відображення його якості; як спосіб, (засіб) і критерій правової соціалізації; як ступінь правової орієнтованості тих або інших суб'єктів права, правила їх правової поведінки і діяльності та ін., надання виміру дійсності діалогу між владою та суспільством.

Ключові слова: *правова культура, правова установка, правова поведінка.*

Правова культура – це складне системне утворення, яке поділяється на різні типи та види. Для дослідження різноманітності правових культур використовуються різні критерії їх типологізації на основі тих або інших іманентних їм ознак, вишиковуючи в такий спосіб різні правокультурні типології. Їх підставою є тип правової культури, який становить сукупність тісно взаємозалежних рис, моделей, зразків, що мають певний набір кількісних і якісних характеристик, суттєвих ознак.

Поняття тип правової культури використовується для характеристики істотних особливостей відображення у свідомості різних категорій людей правових явищ і процесів та пов'язаної з цим своєрідності їх ставлення до правової дійсності. Весь різноманітний спектр соціокультурних установок, переконань і позицій людей можливо систематизувати за різними підставами, які дозволяють виділити найяскравіші риси їх правосвідомості.

У правовій культурі можна виділити сукупність тих або інших рис і характеристик, які надають їй певного колориту і специфіки. Це, у свою чергу, дозволяє виділити в рамках єдиної правової культури окремі субкультури, в яких у тій або іншій концентрації, можуть переважати конфесійні, етнічні, регіональні та інші начала. Це особливо важливо врахувати при оцінці характеристики правової культури різних країн і народів Європи, Америки, Близького Сходу, Далекосхідного регіону й т. п. Кожній правовій системі відповідає особлива, власна базисна модель правової культури, яка в кожній конкретній країні проявляється в національно-специфічних формах.

Розмаїття підходів до поняття й змісту правової культури породжує різні критерії

її типологізації: а) за рівнем культурно-історичного та регіонального розвитку (західна, східна, романо-німецька, англо-саксонська, ісламська, класова, етнічна та ін.); б) за ціннісним критерієм (ідеаційна, почуттєва, ідеалістична); в) за взаємовідносинами держави, суспільства та особи (етатистська, авторитарно-тоталітарна, демократична); г) за відображенням в правовій культурі властивостей знакових систем (інформаційно-семіотичний тип); д) за специфікою її носіїв (правова культура особи, групи (у тому числі студентства), професії, суспільства); е) за ступенем активності її носіїв (патріархальна, партисіпаторна, підданська); ж) за характером існування правової культури (відкрита, закрита).

Одним із перших, хто заявив і обґрунтував розмаїття і певну відокремленість культур в історії, був М. Я. Данилевський [1, с. 91]. Надалі дана концепція знайшла розвиток у працях О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Хантінгтона [2, с. 591].

В основі культурно-історичного підходу до світової правової культури лежить ідея культурно-історичних типів, що дозволяє виділити стільки типів правових культур, скільки існувало в минулому й існує в цей час відповідних материнських культурно-історичних типів, материнських цивілізацій. Причому якісно новим, перспективним, з погляду історії, типом М. Я. Данилевський вважав слов'янський культурно-історичний тип, в якому втілена месіанська ідея відродження культури.

У рамках зазначеного підходу необхідно відзначити дослідження взаємодії правових культур, проведене А. М. Величко. У цьому випадку зміст того або іншого типу обумовлюється характером релігійних поглядів, що йдуть від джерел народної свідомості [3]. У свою чергу А. В. Поляков вважає за доцільне виділення західних і східної правових культур, у рамках яких виділяються англосаксонська, романо-німецька, ісламська правові культури і т. д. [4, с. 452].

Правова культура західної орієнтації (індивідуальна правова культура) виходить із розуміння права як головного засобу і мети суспільного розвитку. Із цих позицій стверджується, що для того, щоб досягти соціальної досконалості, необхідно мати досконалі правові закони. Маючи їх, можна досягти ідеалів правової держави, а отже, створити громадянське суспільство. Відносини, побудовані на природно-правових й договірно-правових засадах, розглядаються як пріоритетні в житті будь-якого соціуму.

Східно-правова культура часто розглядає право лише як один зі способів, за допомогою якого можна розв'язувати обмежені соціальні завдання. Вище за право стоять мораль і релігія, які об'єднують народ у єдиний духовний організм. Тому не правовий, а релігійно-моральний спосіб життя є в цьому випадку соціальним ідеалом [5, с. 142-146].

О. П. Семітко виділяє два історичні типи правової культури: соціоцентристський і персоноцентристський. Підставою такого виділення є правове становище особи, рівень забезпеченої правом свободи людини. Правовий розвиток в цілому йде від соціоцентристського до персоноцентристського типу правової культури, тобто до такого, у центрі якого постає особа, її права, свободи і законні інтереси, і всі правові засоби, механізми й інститути спрямовані на підтримку центрального, провідного становища особи як вищої цінності культури [6, с. 117].

Етатистська правова культура виходить із посилання про визначальну роль держави в суспільно-політичному житті. Найповніше етатистська концепція

сформульована Гегелем. З погляду Гегеля держава є визначальним, а громадянське суспільство – обумовленим елементом. Вільна тільки та особа, яка кориться. Гегель вважає, що “держава є дух, який перебуває у світі й реалізується в ньому свідомо... дух є держава... держава – це хід Бога у світі; її підвалинами слугує сила розуму, що здійснює себе як волю” [7, с. 283-284].

Логічне завершення концепція етатизму одержала в одній із заповідей тоталітарної держави: “Все для держави, нічого крім держави, нічого проти держави”. Характерна в цьому зв’язку ідеологія нацизму. Головним у ній є поклоніння партії, расі, але насамперед вождю, як виразнику “генеральної волі народу”. У випадку розбіжності волі вождя й волі народу воля вождя переважає.

Тоталітарний режим відбирає в людини обґрунтування інтересу, навіть можливість самостійного обґрунтування й вибору поведінки. Людина повинна без сумнівів і роздумів прийняти вироблені і сформульовані без неї норми права. Людина є не вільною в обґрунтуванні своїх вчинків, але натомість вона відповідає за їх наслідки й результати. Прихильники даного розуміння держави створюють її образ як благодійника, що опікується підлеглими.

У тоталітарних типах держави виник відповідний тип правової культури. Характерними рисами такої правової культури є:

- високий ступінь ідеологізації політичного життя;
- атрофія здатності громадян до самореалізації, самостійного прийняття політичних і правових рішень;
- нетерпимість до інакомислення та інакодії;
- відсутність у країні політичної опозиції;
- орієнтація влади переважно на насильницькі методи вирішення соціально-політичних конфліктів;
- зведення права до сукупності норм-наказів;
- авторитарні методи прийняття політичних рішень;
- пріоритет політичної доцільності перед законом;
- культ вождя [8].

В етатизованій правовій культурі держава, апарат влади ставиться до особи, громадянського суспільства за принципом “слухайте і коріться”. Що ж до особи, то для неї головним у цій взаємодії є слухняність і смиренність. Громадянам забороняється все, крім прямо дозволеного. Переважним способом правового регулювання є обов’язки і заборони. Такі основи життєдіяльності, як свобода, справедливість, гуманізм і принципи, що їх забезпечують, презумпція невинності, домірність діяння і воздаяння при цьому ліквіднуються.

Концепція демократичної правової культури виходить із визнання людини вищою соціальною цінністю, відповідальності держави перед особою, із обов’язку держави забезпечувати її нормальний розвиток. Природно, що в різні історичні періоди ці позиції здобувають досить різні обриси – соціально-класові, інституціональні, територіальні, етнічні та ін.

Таким чином, аналізуючи підходи різних авторів до співвідношення громадянського суспільства й держави, можна зробити висновок, що, незалежно від ставлення того чи іншого автора до природи й сутності громадянського суспільства,

вони розглядають громадянське суспільство і соціально-правову державу як взаємозалежні та взаємодоповнюючі чинники, які формують демократичну правову культуру. Найважливішою передумовою цієї взаємодії є ступінь розвитку політичної та правової культури.

У правознавстві при визначенні базової типологічної моделі правової культури доцільно використати виділену американськими дослідниками Г. Алмондом і С. Вербою типи існуючих відносин між громадянським суспільством і політичною системою.

На основі аналізу різного роду політичних орієнтацій вони вивели три “чисті типи” політичної та правової культури: патріархальний, підданський та активістський. Характерною рисою патріархальної політичної культури, за Алмондом, є відсутність інтересу до політичного життя, чітко виражених політичних ролей у суспільстві, причому орієнтації членів суспільства на вождів племені, шаманів і т.п. не відділяються від їх релігійних та соціальних орієнтацій. Підданська культура характеризується сильною орієнтацією на політичну систему й результати її діяльності і разом з тим низьким рівнем участі громадян у політичному житті. Активістська культура (культура участі) відрізняється значним інтересом громадян як до політичної системи й результатів її функціонування, так і до своєї особистої активної участі в політичному житті.

Поєднання цих “чистих типів” дає, на думку політологів, декілька змішаних типів політичної культури, які реально функціонують у політичному процесі. Вищим з них вони вважають культуру громадянськості, в якій переважає активістська політична культура при збереженні елементів патріархальної та підданської політичних культур. Саме такий тип політичної культури, на їхню думку, забезпечує найбільшу стабільність політичної системи. Підрозділяючи одночасно політичні культури на доіндустріальну, континентально-європейську та англо-американську, Г. Алмонд і М. Верба відносили останню до найвищого типу політичної культури [9, с. 17-22]. Цей тип культури участі не витісняє інші орієнтації. Він комбінується з патріархальною та підданською культурами, але не може бути визначений через попередні стадії розвитку. Останні, навпаки, продовжують жити у більш високих видах культури і народжують складні, змішані види політичних культур.

До змішаних культур можна віднести такі види: патріархально-підданський тип культури, який розділяє населення на тих, хто поділяє вимоги різних родів та племен, і на тих, хто обстоює централізовану владу, притаманний багатьом постколоніальним країнам, які будують суверенні централізовані держави на основі авторитарної влади; патріархально-активістська поєднує орієнтацію на традиційні авторитети з вертикальними зв'язками, де горизонтального діалогу не існує, притаманна для країн, які розвиваються у демократичному напрямку; піддансько-активістська втілює традиційні цінності (локальні авторитети, муніципальні корпорації, релігійні об'єднання) в авторитарному правлінні. Один із різновидів піддансько-активістського типу було названо “громадянською культурою” (civil culture), яка визначалася як комбінація модернізації і традиції, як плюралістична культура, що ґрунтується на принципах комунікабельності та поваги до переконань, як культура консенсусу та розмаїття, як культура обміну [9, с. 28-30].

На думку Г. Алмонда в англосаксонських країнах панує секулярна гомогенна політична й правова культура. Для неї характерне існування безлічі конкуруючих, але доповнюючих одна одну цінностей, установок, раціональний розрахунок при прийнятті рішень, розв'язанні суперечок, конфліктів. В той же час вона гомогенна в тому розумінні, що переважна кількість суб'єктів політичного процесу поділяє основні принципи устрою існуючої політичної (правової) системи, загальноприйняті норми, правила гри, цінності.

Політична і правова культура континентально-європейських країн так само секулярна, але в той же час, як підкреслює Г. Алмонд, вона фрагментарна. У фрагментарній правовій культурі, серед різних угруповань немає необхідної згоди щодо основних правил політичної гри. Суспільство поділене (або фрагментоване) на безліч субкультур зі специфічними цінностями, поведінковими нормами, стереотипами, часто несумісними. В той час посилення соціальної, релігійної і політичної лояльності стимулює протиріччя між різними субкультурами. У результаті для країн із цим типом правової культури характерна політична нестабільність.

Наступний тип Г. Алмонд назвав доіндустріальною змішаною політичною культурою, що характеризується існуванням традиційних і вестернізованих інститутів, цінностей, норм та орієнтацій. Йдеться про такі атрибути західної політичної (правової) системи, як парламент, виборча система, бюрократія, на які тією або іншою мірою в модифікованій формі накладені традиційні реалії відповідних країн. Від усіх названих типів за Алмондом радикально відрізняється тоталітарна політична система. Нинішня, вона своєю гомогенністю схожа на перший тип, але ця гомогенність штучна, синтетична. Тут немає добровільних організацій, асоціацій, а система політичної комунікації контролюється з центру, тому неможливо хоча б якоюсь мірою визначити ступінь прихильності населення до панівної системи [9, с. 58-60].

У. Розенбаум виділяє інтегровані типи правової культури, які відрізняються наявністю порівняно високого ступеня консенсусу щодо основоположних засад політичного устрою, використанням цивільних процедур у розв'язанні спорів і конфліктів, низьким рівнем політичного насильства, високим ступенем різних форм плюралізму. У більшості країн на пострадянському просторі, в тому числі й в Україні, переважаючим є здебільшого перехідний тип правової культури, за ним йдуть підданський і громадянський.

Дослідження, проведені у багатьох країнах світу в 70–80-х роках минулого століття, підтверджують висновки про панівний змішаний (перехідний) тип громадянської культури. Це – толерантність громадянина і людини стосовно опозиційних сил та опонентів, поки вони не виходять у своїх діях за межі закону.

Разом з тим для даного типу характерне принципово критичне ставлення до правоохоронних і судових органів. У випадку порушення прав і свобод суб'єкти даної орієнтації схильються до примітивних, найчастіше афективних або силових засобів. В питаннях реформування правозахисної сфери наголошують на адміністративних, каральних заходах. Перехідний тип характеризується поєднанням рис, що належать як громадянському, так і підданському типам. Перевага тих або інших характеристик свідчить про існуючу тенденцію розвитку правової культури особи.

Для значної частини молодого покоління, на яке робиться ставка в побудові

правової держави, громадянського суспільства, характерна підданська орієнтація, на відміну від інших груп населення, що, очевидно, пояснюється недостатнім ступенем соціалізації цієї групи. Разом з тим спостерігається дещо завищена оцінка своїх знань про право серед частини громадян, що проявляється в зниженій чутливості до порушень відповідних прав, зокрема прав виборців, платників податків і власників майна.

У західній політології практикується й інша типологія політичних і правових культур: уніфікована, домінуюча, дихотомічна і фрагментарна (А. Браун); правова культура еліти, режиму і суспільства (К. Джовітт) та ін. Ряд цих типологій не позбавлений пізнавальної цінності. Разом з тим їх недосконалість проявляється насамперед в ігноруванні соціально-класової обумовленості типів правової культури.

Слід мати на увазі, що не один із типів правової культури не існує в “чистому” вигляді, між ними безліч “перехідних” типів і форм. Як вважає М. Доган та Д. Пелассі, прості критерії дихотомізації “погано заступають собою такі необхідні показники, як ступінь політичної активності, ступінь придушення тощо” [10, с. 98-105].

Сучасне правознавство віддає перевагу складним типологічним конструкціям за допомогою інтеграції всіх елементів нагромадженого знання щодо певного предмета дослідження. Кожна людина, кожна група належить одночасно до кількох субкультур і процеси модернізації не зменшують кількість останніх.

Таким чином, при розробці типології правової культури варто використовувати всі підстави, підходи, типи, що існують у сучасній культурології та правознавстві. Існують більш-менш автономні, структуровані утворення, позначувані “субкультурами”. Вони формуються на різних базах (національно-етнічні, соціальні, релігійні, вікові тощо).

Досить плідним є порівняльний аналіз основних характеристик західної та незахідної правової культури, урахування змістової розбіжності їхніх вихідних принципів в цілому і правових зокрема.

Використані джерела:

1. *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа. – М. : Книга, 1991. – 574 с.
2. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории: Сборник : пер. с англ. А. Дж. Тойнби / сост. А. П. Огурцов. – М. : Прогресс, 1990. – 730 с.
3. *Величко А. М.* Государственные идеалы России и Запада. Параллели правовых культур. – СПб. : Изд-во юрид. ин-та (Санкт-Петербург), 1999. – 235 с.
4. *Поляков А. В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций. – СПб. : Издательский дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2004. – 864 с.
5. *Фергюсон А.* Опыт истории гражданского общества / под ред. М. Абрамова ; пер. с англ. И. Мюрберг. – М. : РОССПЭН, 2000. – 389 с.
6. *Семитко А. П.* Развитие правовой культуры как правовой прогресс: Проблемы теории и методологии : дис. ... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 1996. – 370 с.
7. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
8. *Бабаев Э.* Советская политическая культура. К исследованию распадающейся парадигмы // Общественные науки и современность. – 1994. – № 6; 1995. – № 3.
9. *Almond G. A., Verba S.* The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nation. Boston, 1965. – 563 p.

10. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. – М.: “Просвещение”, 1994. – 272 с.

Дёмина О. С. Типология правовой культуры

Правовая культура рассматривается в разных аспектах: как элемент правовой жизни, как выражение ее качества; как способ, (средство) и критерий правовой социализации; как степень правовой ориентированности тех или иных субъектов права, правила их правового поведения и деятельности и др., определяет меру реальности диалога власти и общества.

Ключевые слова: правовая культура, правовые установки, правовое поведение.

Dyomina O. S. Typology of legal culture

The legal culture is considered in different aspects: as an element of legal life, as expression of its quality; as a way, (means) and criterion of legal socialization; as a rate of legal directivity those or other subjects of a law, rules of their legal behaviour and activity, etc., defines a measure of a dialogue reality of authority and a society.

Keywords: legal culture, legal installations, legal behaviour.

Івченко І. О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

**ПОНЯТТЯ “ДИТИНА З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ”:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглянуто різні підходи до визначення поняття дитини з обмеженими можливостями, дано авторське визначення поняття “дитина з обмеженими можливостями”.

Ключові слова: дитина, інвалід, інвалідність, дитина з обмеженими можливостями.

У науковій літературі дітей з вадами фізичного та розумового розвитку, хронічно хворих дітей та дітей з патологічними станами визначають по-різному, що характеризує різні підходи до вирішення проблем їх навчання, виховання, лікування, захисту тощо. Так в літературі таких дітей називають “дітьми-інвалідами”, “дітьми з особливими потребами”, “дітьми зі спеціальними потребами”, “аномальними”, “неповноцінними”, “дітьми з труднощами у навчанні”, “дітьми з обмеженнями”, “дітьми з обмеженими розумовими та фізичними можливостями”, “дітьми з обмеженими психофізичними можливостями”, “дітьми з функціональними обмеженнями”, “дітьми з особливими потребами у розвитку” тощо.

Переважає більшість з окресленої нами термінології відносить таких дітей до певної маргінальної групи, навішує ярлики, стигми і неприпустима у державі, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю, адже подібна стигматизація однозначно принижує людську гідність особи.

Метою цієї **статті** є аналіз різних підходів до визначення поняття “дитина з обмеженими можливостями” та формулювання авторського визначення цього поняття через призму теорії держави і права.

Слід відмітити, що у чинному законодавстві України особливих відмінностей у визначенні поняття “дитина” немає. Стаття 1 Конвенції ООН “Про права дитини” [1], стаття 6 Сімейного кодексу України [2], стаття 1 Закону України “Про охорону